

חיים רמבני

ממון סוציאלי כתיקון כלכלי יסודי

הממון הוא אמצאה ישנה. הוא נמצא, כידוע, כבר במוהנדוד'דארו (בהודו) במערכת תרבות קדומה מאוד. צורותיו הוחלפו במשך הזמן וגם תפקידיו נתרבו. ואולם בעיקר מהותו הוא נשאר גם בשלבינו המפותחים מה שהיה מאז ומתמיד: נכס מונופולי של בעלים פרטיים. אמנם, הוא מילא תפקידים חברתיים חשובים, במיוחד כמודד ערך וכמכשיר חילופים, אלא ששימושים אלה לא שינו את עצם מהותו כפי שהוגדר כאן. טיבו זה של הממון בא לידי גילוי בעיקר בכך, כי לאחר שנמסר מיד בעליו ליד זולתו בצורת אשראי, הוא מכניס ריבית למוסרו; ובה במידה יש במסירה זו משום עומס על כדאיות העיסקה מנקודת ראותו של מקבל האשראי.

התיאורטיקנים השמיעו סברות שונות על הנימוקים המחייבים את תופעת הריבית. ואולם ההקשר של העובדות הנוגעות לענין, שקוף לכל עין. כל הסכמה לתשלום ריבית מצד מקבל האשראי אינה נובעת אלא מתוך כך שנותן האשראי, שהוא בעל הון פרטי או נציגו, אין לו ענין לתתו בחינם. האדם הזקוק לאשראי מוכרח איפוא לשלם תמורתו בחלק מפרי עבודתו, והוא עושה זאת אם מרצון, כשגובה הפרס אינו מופרז, ואם מאונס, כשגבוה מופרז ביחס לנסיבות. הגורם המכריע הוא איפוא הפירוד, המצוי בין התהליך המשקי של ייצור וצריכה מצד אחד לבין מקום הימצאו של אוצר הממון מצד שני. במלים אחרות: המקור לתופעת הריבית, וכפי שעוד נראה גם לתופעות שליליות אחרות, הוא העובדה, כי הממון למרות תפקידיו החברתיים נמצא בבסיסו ברשויות פרטיות כמונופולין שלהן. סגולת הממון להכניס ריווח בצורת ריבית אינה נובעת איפוא מטיב המשקיות כשלעצמה, אלא מטיב המונופולין, שהוא מוסד חברתי-משפטי ובתור כזה הוא מהווה גורם חוץ-למשקי. הריבית מעבירה חלק מפרי העבודה של המייצר למונופולין הממוני, כשם שהרנטה הקרקעית מעבירה חלק כזה למונופולין הקרקעני. הייצור משתעבד על כרחו לשני האדונים הללו לא משום שטבעו דורש זאת, אלא משום דרישת המשטר הסוציאלי-המשפטי.

המדע הכלכלי, אשר ככל מדע חברתי, דן אף הוא את המצוי כראוי, רואה את הריבית כתופעה משקית תקינה לא פחות משכר העבודה, למשל. ברם, הדת שאסרה את הריבית, העמיקה יותר לחדור למשמעותו של הענין. דעתם של הכלכלנים שהריבית נושכנית היא רק במקום שהיא גבוהה והאשראי ניתן למטרות צרכניות, כפי שהיה רגיל בשלבי המשק הפרימיטיבי, ולא כשהיקפה מצומצם והאשראי מנוצל למטרות יצרניות כרגיל במשק המפותח, אינה עומדת בפני הביקורת. ודאי שרגישותו של השלב המשקי הפרימיטיבי כלפי לחץ הריבית גדולה מזו של השלבים המפותחים, אלא שמאידך גיסא אין לשכוח שהמרחב המשקי הנפגע על ידי הריבית ונמנע על ידי כך מלהפעיל את הפוטנציאל שלו, גדול ביותר דווקא בשלבים המפותחים. ולא זו בלבד, אלא שכידוע ריבית ספסרנית קיימת היתה בכל הזמנים וגם בזמננו ורבים חללים הפילה ומפילה גם כיום. אפיו השלילי של המונופולין הממוני הפרטי מתגלה לא בריבית בלבד, אלא גם בכמה תופעות פאראזיטאריות אחרות וקודם כל בזו, שמעוטי האמצעים משוללים את הכושר להשיג אשראי גם כשהם מוכנים לשלם את מנת הריבית הרגילה. רוב המייצרים, ולסוג זה שייכים כל הפועלים השכירים בחקלאות ובתעשייה, נאלצים מסיבה זו לוותר על היזמה להתקין מפעלי ייצור משלהם ועל חשבונם. המונופולין הממוני, לא פחות מן המונופולין הקרקעי, גורם לכך, שהפועל מוכרח למכור את כוח עבודתו לבעל ההון ובמקום ובזמן ששעבוד זה מעיק ביותר, אין הוא רואה דרך אחרת לשחרורו אלא בהתקנת המשטר הקומוניסטי. הדרך היחידה שיש בה כדי למנוע את הפועל מן ההזדקקות למוצא מיואש זה (שאין בו למעשה אלא החלפת השעבוד לעריצות ההון הפרטי בשעבוד לעריצות הון המדינה, הקשה פי כמה מן הראשונה), היא ביטול המונופולין על מקורות החיים המשקיים, הן המונופולין הקרקעי והן המונופולין הממוני.

תופעה שלילית אחרת כתולדת הפירוד בין רשות הממון ורשות הייצור היא מישחק התנדודות האי-ראציונאלי בשוק ניירות הערך, שהנהו כיום מקור עיקרי להזרמת ממון לתוך המשק. בשוק זה משתלב הממון בייצור בצורות הרפתקניות משונות שאין להן כל זיקה אורגאנית לראציונאליות המשקית. התמורות התכופות בבורסות ניירות הערך גורמות לרוב נזקים ניכרים לחוסכים הועירים, עוצרות את גשימתם של מספקי הממון ומניעות את זרימת השקעותיהם לא לפי הצרכים המשקיים בשורה ראשונה, אלא לפי הנקבע על ידי קונסטלציה של גורמים שבחלק רב הם עיוורים ובלתי ניתנים לסקירה.

התוצאה הטבעית מדרכי העקיפים הנלוזות של הזרמת ההון לייצור במחובר להתערבות ידם הגסה של גורמים פוליטיים היא, שמשברים עסקיים ובמידה רבה סתם משברי אָמון עלולים לצוף כל רגע על פני השטח ולגרום לפשיטות רגל ולקאטאסטרופות משקיות מקיפות ביותר. כדבר הזה קרה לא פעם והדוגמה ה"קלאסית" שנחרתה בזכרון בני התקופה היא ההתמוטטות של שנת 1929. כללי הזהירות והנזילות ושינויי שערי הדיסקונט וכן כל האמצעים המחוכמים האחרים אין בהם כדי להסדיר את המגע בין הממון והמשק באופן הרצוי מכיוון שהבסיס, שעליו מושתת מגע זה, רעוע הוא בעיקרו.

עמדתי כבר למעלה על כך, שעל הממון עברו כמה גלגולים, אלא שהסתירה האורגאנית שהיתה טבועה בעצם מהותו מראשית הווייתו, המשיכה להתקיים בו עד היום הזה. חומר המטבע כנכס פרטי לחץ על תפקודו החברתי, ואולם בזמן האחרון מתבלטת בנדון זה מגמה חדשה. במאה העשרים משתחרר המטבע יותר ויותר, אם גם התפתחות זו אינה מתקדמת אלא תוך כדי היסוסים ונסיגות, מן הזיקה לחומר שהיה קשור בו בכל שלבי התפתחותו. עם ביטולו לגמרי או לפחות בחלק של כיסוי הזהב קיבל המטבע, הקיים כיום בעיקר בצורת טבי נייר, אופי של תווים מספריים. על ידי עיבור-צורה זה מגלה הממון שאיפתו להשתחרר לגמרי מאפיו הנכסי למרות תורתו של מארקס. הוא הולך ורוכש לו לאט לאט אופי חדש. הוא פוסק להיות נכס מתחלף בנכסים אחרים ונעשה לשטר המחאה על נכסי החברה. ערך המטבע אינו נקבע כיום על ידי תכנון החמרי או כיסוי החמרי, אלא על ידי האָמון שנותנים בו כבאמצעי להשיג על ידיו כמות מסוימת של נכסים ושיירותים.

שחרורו של המטבע מן הזיקה לחומר מאפשר בהחלט את עיצוב השימוש בו באופן הדרוש לטובת החברה והחיים המשקיים. הצעד הנוסף שיש צורך בו הוא רק לשחרר את המטבע גם משעבודו למונופולין הפרטי על ידי ריכוז הוצאתו והזרמתו בידי באנק יחיד במדינה (אגב ביטול שאר הבאנקים), שיוטל עליו לשמש לצורך זה כנאמן מטעם אוכלוסית המדינה. כדי למלא את תפקידו באמונה יצטרך המטבע לשמש לבעליו המחאה על אותו חלק בנכסים ובשירותים שמגיע לו לפי חשבון השתתפותו בסיפוקם בעבר או לעתיד.

לאחר קצת עיון בדבר נמצא, כי לשם התקנת ממון כזה שעליו מומלץ כאן, אין צורך להמציא ממון חדש, אלא נוכל להשתמש בצורה הממונית הקיימת כבר בזמננו, דהיינו בצורת פקדונות הרשומים בפנקסי הבאנק לזכות הלקוחות ולחובת הבאנק. העברות סכומים בין הלקוחות לבין עצמם וכן בין הבאנק והלקוחות יבוצעו אך ורק בצורה, שמש-תמשים בה בחלק גדול כבר בזמננו: במסירת צ'קים. לבנקוֹטות ולניירות ערך לא יהיה עוד מקום, כשם שלא יהיה עוד מקום למטבעות של מתכת. רשימת סכומי הפקדונות והעברות מפקדון לפקדון בפנקסי הבאנק מצד אחד והנזלתם בצורת צ'קים מצד אחר יהיו צורתם היחידה של הממון החדש ושל אופן תפקודו.

למעשה, אנו יכולים לתאר לעצמנו את המעבר לממון החדש בדרך זו: (א) בתאריך מסוים מודיעה הממשלה על החלפת המטבע במטבע חדש, שיוצא מטעם הבאנק של האיגוד לאשראי, שיכלול את כל אורחי המדינה ואת כל מוסדותיה. — (ב) כל מי שיש לו מטבעות במתכת או בבאנקוֹטות או בניירות ערך ימסרם לבאנק כפיקדון. המטבעות במתכת ובבאנקוֹטות יירשמו לחובת הבאנק ולזכות המפקיד כפיקדון פתוח. ואילו ניירות הערך יירשמו כפיקדון חסום, שהשימוש בו יהיה כפוף להגבלות מסוימות לשם מניעת אינפלציה. מטבעות חוץ יישארו בעין באוצר הבאנק. מטבעות מתכת יימסרו להתכה.

בנקוטות וניירות ערך יושמדו. — ג) הזקוק לאשראי יקבל מן הבאנק פיקדון בתורת מילווה שיצטרך כמובן להחזירו בשיעורים, שינוכו על ידי הבאנק ויימחו באופן זה לגמרי. מה יתחדש על ידי הנהגת המטבע החדש?

א. כל אדם יהיה מצויד בכושר להשגת אשראי עד כמה שהכנסותיו יבטיחו את החזרת חובו. הביטחון היחיד שיהא צורך בו הוא הוכחת גודל ההכנסה. הזיקה לערבנות ולערבים תצומצם עד למינימום, מכיוון שההכנסות של כל אדם עוברות אבטומאטית דרך הבאנק.

ב. כן תסולק כל סיבה מתקבלת על הדעת לתשלום ריבית. ריבית ממקבל האשראי נדרשת (אם נתעלם מפרס הסיכון שמשקלו קל בתנאים תקינים) רק מצדו של בעל הון הנותן את האשראי. ואילו כאן האיגוד הוא נותן האשראי והוא זה עם מקביליו. במקרה של תשלום ריבית היו ההכנסות וההוצאות של חברי האיגוד, הנגרמות על ידיה, מתאזנות וממילא היא מיותרת. יישאר רק הצורך לשלם לבאנק דמי עמלה לשם כלכול המנגנון. ברם בהעלאת מס זה אין שום חידוש עקרוני כלפי כל מיני המסים שיש צורך בהם לשם כלכול שאר המנגנונות החברתיים, המדיניים והכלכליים. אגב: מנגנון הבאנק הזה יהיה בלי ספק גדול מאוד. אולם שירותיו יהיו כה חיוניים, שכלכולו אינו בא כלל בחשבון כבעיה. למעשה הוא ימלא את התפקידים המבוצעים כיום על ידי הבאנקים כולם ועל ידי מטה משרד האוצר כאחד.

ג. היחס הפרופורציונאלי בין הממון הקבוע בפקדונות לבין הממון שבמחזור לא יגרום לשום בעיות ויהא גלוי לכל עין. אפשרות פשיטת רגל והתמוטטות תהא נמנעת בהחלט. כן יהיו גלויים סכומי הכנסותיהם והוצאותיהם של כל הלקוחות, דהיינו של כל האזרחים. על ידי כך יהא אפשר להעריך את חובת המסים של האזרחים באופן מדויק לפי החוק ללא כל אפשרות העלמה מצד המשלמים. אף זאת: גביית המסים תתבצע באופן פשוט וקל: בדרך ניקוי חשבוני רגיל, כפי שזה נעשה כבר היום ביחס לעובדי המדינה. (הסוד הבנקאי המקובל אמנם יסבול מטידורים אלה. ברם הבקיאים יודעים, שכבר עכשיו חוקי המסים וההוראות הממשלתיות אינם משאירים לו מקום ואינו קיים כיום אלא כפיקציה).

ד. כושר השגת אשראי ללא ריבית שיהא נחלת כל אדם, יאפשר למימצרים לייסד מפעלים על חשבון עצמם. דבר זה יביא ממילא לידי כך, שהתעשיה והחקלאות יאבדו במשך הזמן את אופיים הקאפיטאליסטי ויקבלו אופי סוציאלי קורפואטיבי. הקאפיטאליזם לא ייחרב על ידי קאטאסטרופות, אלא יתפתח מאליו לצורה משקית סוציאלית, בה ימצאו את מקומם הן בעלי האמצעים והן מעוטי ומשוללי האמצעים.

ה. גניבות, גזילות ואבידות של ממון לא יהיו אפשריות עוד, כי הממון יהיה קיים רק בצורה חשבונית בפנקסי הבאנק.

ו. ערבות חברי האיגוד ברכושם ובכושר הספקם המשקי תשמש כאקטיבה הבנקאית.

ז. המסחר עם חוץ לארץ יצא לפועל במטבע חוץ, שירוכז לשם כך במחלקה מיוחדת בבאנק.

לבסוף עלי להעיר שכאן צוינו, כמובן, רק הקווים העיקריים של הרפורמה הממונית המוצעת. הדיון בפרטים מצריך ריעה רחבה יותר. כן יש להעיר, שרפורמה זו בלבד אין בה כדי לפתור את כל הבעיות הסוציאליות, אבל יש בה פתרון למעיקות ביותר שביניהן. לפתרון של כולן יש צורך ברפורמות נוספות, שהדיון בהן חורג ממסגרת נושאנו כאן.